

UDK:370.1

Aziza MURODOVA,

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti katta o'qituvchisi

E-mail: azizamurodova99@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori, professor D. Ro'ziyeva taqrizi asosida

FRANSUZ TARBIYASI: FRANSIYADAGI YAXSHI XULQLI BOLALAR ORTIDAGI SIR

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada Fransiya davlatining maktabgacha ta'lim tashkiloti hamda fransuz ota-onalarining bola tarbiya va uning hayotga moslashishi bilan bog'liq ilmiy tajribalar o'rganilgan bo'lib, ularning bu masalada o'n bitta tamoyili keltirilgan.

Kalit so'zlar: Tamoyil, odob-axloq, moslashish, boshqaruv, bola tarbiyasi.

ФРАНЦУЗСКОЕ ВОСПИТАНИЕ: СЕКРЕТ ХОРОШЕГО ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЕЙ ВО ФРАНЦИИ

Аннотация

В данной научной статье рассмотрен научный опыт организации дошкольного образования французского государства и французских родителей, связанный с воспитанием ребенка и его адаптацией к жизни, а также представлены их одиннадцать принципов в этом вопросе.

Ключевые слова: Принцип, манеры, адаптация, управление, воспитание детей.

FRENCH PARENTING: THE SECRET TO WELL-BEHAVED CHILDREN IN FRANCE

Annotation

This scientific article examines the scientific experience of organizing preschool education of the French state and French parents, related to the upbringing of a child and his adaptation to life, and also presents their eleven principles in this matter.

Key words: Principle, manners, adaptation, management, upbringing of children.

Kirish. Yangi O'zbekistonda yangicha dunyoqarashga ega bo'lgan kadrlarga bugungi kunda muxtoj ekanmiz, avvalam bor kelajagimiz bo'lgan yoshlar ta'lim-tarbiyasiga alohida e'tiborli bo'lish bu muhimlar ichida eng muhim ish. Bugun, biz katta avlod ular uchun qilishimiz mumkin bo'lgan, ularni namunali xulqli, yaxshi ta'lim olishlariga imkon, shart-sharoit yaratib berishimiz dardkor.

Dunyo shiddat bilan rivojlanayotgan bir paytda, axborotlashgan zamonda yashar ekanmiz, yoshlarning nima bilan bandligi, kimlarda qanday tarbiya hamda ko'nikmalarini olishayotganligi xavotirli bugun. Rivojlandan davlatlarda kelajak avlod uchun bugungi kunda qanday yondashayotganligi, qanday qilib ta'limga jalb qilayotganligi ayniqsa fundamental tarbiyani qanday berishayotganligini o'rganish bilan uni mamlakatimiz, xalqimiz dunyoqarashi va turli xil stereotip[1]lariga moslab modifikatsiya[2] qilgan holda joriy qilish maqsadga muvofiq, zero yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyevning "Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan"[3], deya ta'kidlagani bejiz emas albatta. Ota-bobolarimizdan bizgacha yetib kelgan tarbiya usullarini qanday qo'llash bizgacha nuqsonsiz yetib kelganligi bu borada Duyno allomasi, so'z mulkining sultoni Mir Alisher Navoiy bobomiz "Loaqa bir harf o'rgatgan ustozning haqqini yuz ming ganj-u xazina bilan ham uzib bo'lmaydi", shunday ekan biz tarbiyachilar, pedagoglar va ota-onalarni qadrlashni bola ongiga yoshlikdan singdirib borishimiz kelajakka poydevor yasaydi.

Xalqaro tajribani chuqur o'rganib yurtning rivojlanish yo'lida, ta'lim-tarbiyada qotib qolgan, o'z dolzarbligini yuqotgan ish usullaridan xalos bo'lish bilan birga, dunyo tan olgan boshqaruv yo'lini o'rganib uni amalda to'g'ri qo'llashni joriy qilishimiz zarur. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti 2020 yil yanvar oyida Oliy Majlisga yo'llagan Murojatnomasida o'quv

dasturlarni ilg'or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, ularni xalqaro standartlarga moslashtirish, adabiyotlar sifatini oshirish zarurligini ta'kidlagan edi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xorijiy tajribalarni o'rgangan, A.B.Ikromov, S.Y.Maxmudov, G.M.Anorqulova[4], G.Anorqulova, A.Karimov[5], A.Nosirov[6], G.A.Davurova[7], K.S.Abdiyeva[8]lar tamonidan xalqaro tajribalar qisman o'rganilgan bo'lib, aynan maktabgacha ta'lim-tarbiya masalasida Fransiya davlati misolida o'rganilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Yangi O'zbekistonda yangicha boshqaruv usullari, yangicha dunyoqarash hamda zamonaviy tarbiya metodlaridan foydalanish yurt ravnaqi yo'lida xizmat qilish zarur. Bu borada maktabgacha ta'lim tizimida ham mavjud ko'zga ko'rinarli kamchiliklar mavjud bo'lib, ilg'or xorijiy tajribani o'rgangan holda boshqaruv yo'llarini yangicha talqinida Fransiya davlatida maktabgacha ta'lim tizimini boshqarish va bola shaxsiga munosabatidagi yo'llarni o'rganib tavsiyalar ishlab chiqish.

Maqolaning ilmiy yangiligi. Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishdagi Fransiya davlati misolida o'zbek izlanuvchilari yetarlicha o'rganmagan va amaliy tavsiyalar berilmagani bilan farqlanadi.

Asosiy qism. Jamiyat taraqqiyoti masalasida shaxslararo munosabatga kirishar ekanmiz, xalq orasida "Fransuz tarbiyasi" degan iborani eshitamiz, bu albatta bag'rikenglik, xalqimizning qanchalik boshqa yurt xalqiga, uning tarbiyasiga va boshqaruviga ijobiy ko'z bilan qarashliligi tahsinga sazovor albatta. Fransiya davlatining maktabgacha ta'lim tizimidagi o'zgacha yondashuvi, o'sib kelayotgan avlodning xulqiga ijobiy ta'sir o'tkazmay qolmaydi. Fransiya mamalakatini o'rganar ekanmiz beixtiyor ularning xulq-atvoridagi sifatlar e'tiborni tortadi. Bu yerga tashrif buyurgan fransuz bo'lmagan ota-onalar fransuz farzandlarining o'z farzandlari bilan qanchalik yaxshi xulqli ekanligini ko'rib, fransuz tarbiyasi haqida gapirishlari odatiy hol emas. Kuzatuvchilar ko'pincha quyidagilarga qiziqishadi:

fransuz bolalari qanday qilib "kattalar" taomini iste'mol qilishdan zavqlanishadi

nega ularni belgilanmaga joylarda "chiqindi" tashlaganini ko'rish juda kam

qanday qilib ular janjalsiz va ko'p shov-shuvsiz uxlashlari mumkin va hozirgacha.

Ilmiy izlanishlarimiz doirasida shu ma'lum bo'ldiki, Fransiya davlatida maktabgacha ta'lim tizimida bola tarbiyasiga alohida e'tibor berilgan bo'lib, ularning hayotga moslashtirish maqsadiga bir nechta usullarni tavsiya qilishadi.

Fransuz bolalarining 11 ta hayratlanarli sabablarini ko'rsatadi[9]:

Birinchi, ular qiyin ishlarni o'zlarini qilishlari mumkin, "Men qilaman!" Kichikintoyning sevimli iborasi va yaxshi sabablarga ko'ra - birinchi yillar bolalar o'zlarining yangi tanasining barcha ajoyib usullarini va undan qanday foydalanishni bilib olishadi. Ammo yaxshi niyatli ota-ona bu yangi paydo bo'lgan avtonomiyani osongina yo'q qilishi mumkin. Qanaqasiga? Bola uchun hamma narsani qilish orqali. Fransuz ota-onalari bu falsafaga qarshi bo'lib, bolalarga yordamsiz go'daklardan ko'ra ko'proq o'qiyotgan kattalardek munosabatda bo'lishadi. "Fransuzlar bolalar o'zlarini uchun nimadir qila olsalar va bu ishlarni yaxshi bajara olsalar, o'zlarini ishonchli his qiladilar, deb hisoblashadi". Bu esa yetuklik va avtonomiyaning yoqimli belgisi bo'lib, bola dunyoga tezroq va osonroq moslashishiga, mustaqil qaror qabul qilishiga hamda o'z-o'zini to'g'irlab o'zini tezroq anglashiga yordam beradi. Bu usul orqali bola "Men"ini tezroq anglaydi.

Ikkinchida, ularni kamdan-kam maqtashadi. Ularning nazdiga Amerikaliklar to'g'ridan-to'g'ri, ota-ona tarbiyasining "hamma o'rnak oladi" uslubi bilan shuhrat qozongan. Nozik his-tuyg'ularga zarar yetkazishdan qo'rqib, ota-onalar har bir bolani hamma narsa uchun maqtashadi. Ammo bu qisqa muddatda ko'z yoshlarini saqlab qolishi mumkin bo'lsa-da, uzoq muddatda barcha maqtovlar susaytiriladi va ma'nosiz bo'ladi. Buning o'rniga, Piter Druker [10] aytganidek: "Bolalar gapirishni o'rganganlaridan so'ng, fransuzlar kattalar ularni faqat biron narsa aytgani uchun maqtashmaydi. Fransuz ota-onalari bolalarni qiziqarli so'zlarni aytishlari va yaxshi gapirishlari uchun maqtashdilar. Farzandlar chinakam maqtovg'a sazovor bo'lishsa, ular chinakam muvaffaqiyat tuyg'usini his qiladilar va o'rganganlari bilan faxrlanadilar. Bu turli madaniyatlarga to'g'ri keladi va bu muvaffaqiyatli bolalarning ota-onalari ega bo'lgan 10 odatlardan biriga aylanadi. Bu uslub orqari bola shaxsida, aybni tan olish, o'zining fikrini qadrlash kabi individual xususiyatlar namoyon bo'la boshlanadi, aksincha bo'lsa bola shaxsi tanqidni to'g'ri qabul qilmaydigan, o'zgalarning fikriga hurmatsizlik ruhida ulg'ayishlari mumkin.

Uchinchi, bolalar faqat kattalar bilan hamroh bo'lish tamoyili, bunda, bolalar - bolalar va kattalar - kattalar, bu rivojlanish va yetuklikdagi barcha farqlarni anglatadi. Xo'sh, nega ko'p ota-onalar farzandlarini doimo ular bilan birga bo'lishini talab qilishadi? Ehtimol, bu ish vaqtida ulardan uzoqda bo'lishning aybdorlik hissi yoki ota-onalar o'z farzandlari uchun hamma narsa qilishga tayyor degan noto'g'ri tushunchadir, lekin bu onalar va dadalarni o'zlarini qiynaydi va ko'pincha ular o'zlarini qodir bo'lganidan ko'ra ko'proq bolalarga talab qo'yishadi. Fransiya aholisi o'rsatida shunday tushuncha borku, odob-axloq saboqlari uydin boshlanadi va bu yerda har bir ota-ona o'z farzandiga o'rgatishi kerak bo'lgan odob-axloq qoidalari mavjud. Albatta bola maktabgacha ta'lim tashkilotida bo'lsa, tarbiyachi bilan ota-onalar o'rtasida uzilmas aloqa bor va ota-onalar bu tamoyillarni bog'halarida ham davom ettirishini xohlaydilar. Uchinchi mezon qaraydigan bo'lsak, bu tamoyil bola shaxsida ota-onaga g'amxo'rlik, mehr-muhabbatli bo'lishni va Fransiya aholisi shuni istaydi u ulg'aytirayotgan bola kelajakda ham o'z farzandlarini tarbiyasiga farqar bo'lmashligini istaydi.

To'rtinchidan, chaqaloqlikdan erta va yaxshi uxlashga o'rgatish. Ilmiy kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, charchagan ona Fransiya, Amerikaga qaraganda ancha kam uchraydi. (ilmiy tadqiqotda Fransiya davlati bilan Amerika qo'shma shtatlaridagi yosh onalar misolida o'tqazilgan) Buning sababi, fransuz chaqaloqlari bir zunda tun bo'yi uxlashni bilishlari emas, balki fransuz ota-onalari chaqaloqlarni boshidanoq "sokin tunni o'tqazishga" o'rgatishni birinchi o'ringa qo'ygani uchundir. Bu amalda qanday ko'rinadi? Onalarga va tarbiyachilarga bolani uxlashdan oldin chaqaloqni shunchaki yolg'iz qoldiring, bu esa chaqaloqni o'zini tinchlantirishga imkon beradi. Ko'gina

chaqaloqlar uyquga ketishdan oldin qisqa vaqt ichida uyq'onish davrini o'tkazadilar va agar ularga bir daqiqaga ruxsat bersangiz, ular chayqalish, ovqatlanirish, emiziklar yoki boshqa tashqi uyqu yordamiga qaram bo'lmashlikni o'rganadilar. (Aslida, bu ota-onalar farzand ko'rishdan oldin bilishlarini xohlagan qoidadir.) bola shaxsiga yaxshi uyquni ta'minlash, asab sistemasini tinchlantiradi, turli xil ruhiy buzulishlarni oldini olib fiziologik to'g'ri o'sishiga yordam beradi.

Beshinchidan, Fransiya davlati uyida ota-onalar hamda bolalar bog'chalarida bolani to'g'ri oziqlantirilishi uchun maxsus ratsion tuzilgan bo'lib, bu asosan meva va sabzavotlar ularning asosiy istemolidir. Bu tamoyilning yoyilishiga sabab, Fransuz bolalari nomaqbul ovqat iste'mol qilishlari bilan mashhur, chunki maktablarda, bolalar bog'chalarida hattoki chaqaloqlar ham tovuq go'shti yoki pishloq emas qovurilgan lavlagi, salyangoz, ismaloq va boshqa "kattalar" taomlarini xursandchilik bilan iste'mol qilishadi. Ularning siri: bu taomlarga qayta-qayta xizmat qilish va ularni iste'mol qilishlarini kutish. Kattalar va bolalar uchun alohida taomlar tayyorlanmaydi, chunki bolalar ota-onalari bilan bir xil ovqat iste'mol qilishlari kerak. Hatto chaqaloqlar ham ko'plab bog'daklar kabi, ota-onalari iste'mol qiladigan meva va sabzavotlarning pyuresi bilan boshlanadi. Kichkina ta'm kurtaklarini boshidanoq o'rgatish bolalarga beozor ovqatlanishga yordam beradi. Inson miya ishlash sistemasining yaxshilanishiga tabiiy mahsulotlar alohida rol o'ynaydi, tabiiy mahsulotlarni to'g'ri istemoli nafaqat umrni uzaytirishga xizmat qiladi, balkim aqliy salohiyatni ham oshiradi.

Oltinchida, ota-onalar yoki tarbiyachilar bolalarni ba'zan "azob" chekishlariga ruxsat beradilar. Og'riqli tajribalar o'rganishning eng yaxshi imkoniyatlaridan biridir va bolalarni ushbu hayot haqiqatidan himoya qilishga urinish ularning hissiy rivojlanishini faqat kechiktiradi yoki hatto to'xtatadi. Ularning fikricha hayot faqat yaxshilikdan iborat emas, balkim qiyinchiliklar va nohaqliklar bo'lib turushini yoshlikda his qildirilishi kerak deb ta'kidlanadi. Masal, inson odam kasal bo'lishi, baxtsiz hodisaga uchrashi mumkin ekanligi, bolalarni yoki kattalarni ham "ukol qilish"i va og'riqni boshdan kechirish hayotning bir qismi ekanligi tushuntiriladi. Buning uchun kattalar bolalardan "kechirim so'rash" lariga hech qanday sabab yo'q deb bilishadi. Ota-onalarning fikricha agar bolalarga siz ularni har qanday noqulaylikdan qutqarsangiz, ular uchun katta baxtsizliklarni tayyorlagan bo'lasiz. Kichikintoyingizning og'ir og'riqlarga duchor bo'lishiga yo'l qo'ysangiz, siz uchun ham juda og'riqli bo'lishi mumkin, ammo og'riqni oldini olishga harakat qilish o'rniga, bu qimmatli vaqtni ularga ular bilan qanday kurashishni o'rgatish uchun sarflang. Ular chidamli va yaxshi muammolarni hal qiluvchi bo'lib o'sadi.

Yettinchidan, ota-onalar va maktabgacha ta'lim tashkilotlari bolalarga o'rnak bo'lgan holda "salom" berishni o'rgatadilar hamda muloyim odob-axloqli bo'lish masalasi yuqori saviyada o'rgatiladi. Ularda taqoslash maqsadida, "AQShda 4 yoshli amerikalik bola, uyiga kirganda kattalar bilan salomlashishga majbur emasligini misol qiladi. Va u Amerika kontekstida bu bola uchun yaxshi deb ta'kidlanadi". O'zbek oilasida, bola tarbiyasiga "Assalomu alaykum"[11] deyishni o'rgatish milliy kontent sifatida qaraladi, har bir oila bola tarbiyasini salom berishni o'rgatishdan boshlaydi desak xato qilmagan bo'lamiz. Kichik yoshdagilar yoshi ulug'larga, ulov mingga odam piyodaga, piyoda ketayotgan kishi o'tirganga, ozchilik ko'pchilikka salom beradi. Xushmuomalalik bilan salomlashish va yaxshi ijtimoiy odob-axloqni kutish fransuz bolasi salom berish mumkin bo'lgan daqiqadan boshlanadi va ularga bir umrga foyda keltiradigan ijtimoiy odob-axloqni o'rgatadi.

Sakkizinchidan esa, "Muommolar aslida sovg'alardir" tamoyili. Fransuz tajribasida fransuz bolalari muntazam ravishda soatlab ovqatlanmaydilar, ularni bunga o'rgatishmaydi. Kattalar chidamlilikni oshirish maqsadida bolalarni bir necha soat och qoldirishlari mumkin va bolalarda kechiktirilgan qoniqishning muhim mahoratini o'rgatadi. Har bir kishi turli darajadagi sabr-toqatga ega va ba'zilar uchun bu yuqori bo'lishi mumkin, boshqalar uchun esa bu past bo'lishi mumkin. Bu usul orqali inson yoshlik chog'idanoq sabrli bo'lishni o'rganadi, buni aksi esa

bolada o'zini cheklash, kuch quvvatini past bo'lishi bilan farqlanadi.

To'qizinchidan esa Fransuz ota-onalar bolalarga "yo'q" deyishadi va buni anglashga yordam beradi. Farzandlarigizga necha marta "yo'q" dedingiz va keyin ularning nolasi yoki mantiqiy fikrlashlari tufayli g'oyib bo'ldingiz? Agar siz fransuz bo'lsangiz, javob nolga yaqin bo'lishi mumkin. Fransuz ota-onalari qat'iy "yo'q" ga ishonish va ota-onaning javobi munozara uchun emas. Fransuz faylasufi Jan-Jak Russoning so'zlaridan iqtibos keltiradi: "O'z ixtiyoringiz bilan bering, istamay rad qiling. Ammo sizning rad etishingiz qaytarib bo'lmaydigan bo'lsin. Hech qanday iltijo sizni harakatga keltirmasin; "Yo'q" deganingiz mis devor bo'lsin, unga qarshi bola besh-olti marta kuchini yo'qotishi mumkin, lekin oxir-oqibat u uni ag'darish uchun boshqa urinmaydi.

Buni aytish juda oson tuyulishi mumkin, ayniqsa charchagan ota-ona aql bovar qilmaydigan darajada qat'iyatli bolaga duch kelganida. Ammo hozir bir nechta injiqlikga chidashga arziydi, chunki bu umuman xatti-harakatlarning yaxshilanishiga olib keladi, deb tushuntiradi. Albatta yosh avlodni tarbiyashda biz ularni tinchlanishi uchun yoki bo'lmasa o'zimizni xotirjamligimiz uchun turli xil yo'llardan masalan, "baqirishimiz", "jazolashimiz", "qo'liga telefon berib qo'yishimiz" h.k.lar bola ruhiy olamiga salbiy ta'sir ko'rsatmasdan qo'ymaydi.

O'ninchidan. Ular dunyoni xavfli va qo'rqinchli joy sifatida ko'rmaydilar. Fransuzlar nazdida ota-onalik, ehtimol, sayyoradagi eng tashvishli ishdir deb o'ylaydilar. Bunda ota-onaga bolani nafaqat insonning jismoniy va ruhiy xavfsizligi ishonib topshirilgan, balki siz ularning butun kelajagi uchun ham javobgarsiz. Yoki... balki yo'q. Ehtimol, ota-ona tarbiyasining bu

haddan tashqari tashvishli uslubi shunchaki charchagan ota-onalar va tashvishli bolalar uchundir.

O'n birinchidan. Fransiya ota-onalar farzandlari haqida juda xavotirda. Ular pedofillar, allergiya va bo'g'ilish xavfi haqida bilishadi. Ular oqilona ehtiyot choralarini ko'radilar deb ta'kidlaydilar. Ammo ular o'z farzandlarining farovonligidan vahima qilishmaydi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda Fransiya davlatida ota-ona va maktabacha ta'lim tizimi tashkiloti bola tarbiyasiga qo'llaniladigan bir nechta metodlar ijobiy natija beradi:

Birinchidan, bola yoshlik chog'idanoq qiyin ishlarni o'zi mustaqil bajarishga o'rgatish, albatta ota-ona yoki tarbiyachi ko'magi yordamida, bu orqali bola shaxsida mustaqillik tezroq paydo bo'ladi;

Ikkinchidan esa, bola shaxsi chidamlilikni va sabr qilish o'rgatish maqsadiga, ota-onalar tomonidan ma'lum vaqt och qoldirish, bu orqali esa sabrli bo'lish ko'nikmasini rivojlantirishi;

Uchinchidan, ota-ona va tarbiyachilar bolaga "yo'q" deyishlari, bu bilan to'g'ri tarbiya berish, e'tiborli bo'lish, bola bilan ko'proq birga bo'lib uni ichki dunyosini chuqurroq o'rganishga sabab bo'ladi.

Keltirilgan xulosaga asosan, quyidagi takliflarni beramiz: Fransiya davlatini maktabgacha ta'lim tizimi va ota-onalar tomonidan beriladigan ta'lim-tarbiya metodlarini o'rgangan holda.

Mamlakatizning maktabgacha ta'lim tizimida, bola tarbiyasini yaxshilash maqsadida, bolaga to'g'ri ovqatlanish darslari tashkil etish;

Bolalarga maroqli uxlash yo'llarini o'rgatish;

Kattalarni, bola bilan to'g'ri muloqotni yo'lga qo'yishlariga ko'maklashish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Bir xil, bir qolipdagi degan ma'noda. <https://uz.wiktionary.org/wiki/stereotip>.
2. Predmet yoki hodisaning asli mohiyati saqlangan holda yangi xossalar paydo bo'lishi bilan namoyon bo'ladigan shakliy o'zgarishi. <https://uz.wiktionary.org/wiki/modifikatsiya>.
3. O'zA. 16.06.2017 yil.
4. Germaniya: Ta'lim, ilm fan (metodik qo'llanma). Kasb mahorati jurnali -2004-yil. 2 son.
5. Xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimining o'ziga xos yo'nalishi uslub va tahlili. Xalq ta'limi ilmiy metodik jurnali. 2017-yil. 3-son.
6. Fransiya ta'lim sifati qanday nazorat qilinadi? –"Boshlang'ich ta'lim" jurnali. 2019- yil. 12- son.
7. Ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish va umumlashtirish usullari. Jizzax davlat pedagogika universiteti. 2024 yil.
8. Ta'lim sifat samaradorligini oshirishda xalqaro tajribalardan foydalanish. Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal - (3) III/2020, ISSN 2181-063X.
9. <https://www.private-frenchlessons-paris.com/blog/tips-french-etiquette>
10. Piter Druker, Jozef Makyarello: Har kuni Druker bilan, "Инфо Капитал Групп", 2018 yil.